

[0489] DE LITTERAIRE KRITYK YN FRYSLAN*

De litteraire krityk yn Fryslân is in titel dy't mei opsetsin foar dizze lêzing keazen is, omdat er jin de romte lit. It like my nuttich en boeiend ta om ris nei to gean hwat der yn 'e rin fan 'e jierren oan litteraire krityk dien is, hwat der oer dat ûnderwerp sein en skreaun is, hwa't de wichtichste kritisi west hawwe en hwat harren útgongspunten en noarmen wiene.

Der wurdt troch de jierren hinne praet fan spesifike swierrichheden dêr't de Fryske auteurs mei to krijen hawwe soene. Anne Wadman hat sels alris in lêzing wijd oan *It probleem fan de Fryske literatuer*¹. Ik sil bisykje in pear aspecten fan dy problematyk nei foaren to heljen. Wy sille dan mei elkoar bisjen moatte oft dy swierrichheden der noch altyd binne. As dat sa is, moatte wy ús ôffreegje hokker forantwurdlikheit at de litteraire krityk hat by it stribjen nei oplossingen foar de problemen.

Yn de titel fan dizze ynlieding sitte trije eleminten dy't oangrypt wurde kinne om it terrein to biheinen. Ik sil dêr yn 'e folchoarder *Fryslân*, *litteraire* en *krityk* gebrûk fan meitsje foar in pear algemiene opmerkingen. Ik bin fan doel om dêrnei, útgeande fan inkelde greate nammen lykas Douwe Kalma, Fedde Schurer, Anne Wadman, De Tsjerne en Trotwaer, de skiednis fan de litteraire krityk yn Fryslân nei to gean. Ik bin wol bang dat ik foar de ynwijden yn de frisistyk net in soad nijs to forheljen hawwe sil. Lykwols hoopje ik dat it foar harren dochs nuttich en aerdich wêze sil om de dingen wer ris op in rychje to hawwen. Dizze ynlieding kin nou ienris net mear wêze as in oerflakkige forkenning. Dat út ein dan mar!

As ik praet oer litteraire krityk yn Fryslân, haw ik it each op litteraire krityk dy't him dwaende hâldt mei Fryske literatuer. Dy krityk kin likegoed yn Fryslân as dêrbûten (yn Baflo of Amsterdam bgl.) skreaun wurde. Ek de tael dêr't de kritikus him fan bitsjinnet, is gjin kritearium. Dat kin likegoed it Hollânsk as it Ingelsk, it Italiaensk as it Frysk wêze. It leit lykwols yn 'e reden dat de measte kritisi it Frysk brûke. Litterair-kritysk wurk fan Friezen of oaren binnen Fryslân of ek wol fan Friezen bûten Fryslân falt bûten ús ûnderwerp, as it net fuortkomt út Frysk-litteraire forskynsels. Hwat Wadman skriuwt oer in boek fan Vestdijk bygelyks falt der bûten; mar hwat B. Roest Crollius nei foaren bringt oer Anne Wadman nei oanlieding fan dy syn roman *De oerwinning fan Bjinse Houtsma*² heart der by. Hjirby twa opmerkingen. Foarst: de literatuerhistoarikus dy't oer Anne Wadman as kritykskriuwer oardielje wol, moat fansels wol deeglik it

*) Tekst fan in lêzing, sa likernôch (mar yn it Hollânsk) hâlden op it fjouwerentritichste 'Nederlands filologenkongres' op tongersdei 15 april 1976 to Amsterdam.

net-typysk-Frýsk-litteraarkritysk wurk fan Wadman bihelje yn syn skôging. Twad: oer de krityk dy't bûten Fryslân oer Fryske litteratuer skreaun wurdt, kin ik net folle sizze. It is nuttich dat ek dat part fan de krityk safolle mooglik byhâlden wurdt op it Frysk Letterkundich Museum en Dokumentaesjesintrum.

Is it bigryp *Fryslân* út de titel fan myn ynlieding noch frij goed to definiearjen, folle lêstiger is dat mei it bigryp *litteraire*. It is hjir net it plak om de âlde striid oer it forskil tusken lektuer en litteratuer wer op to ikkerjen en ik soe dan ek ienfâldichwei útstelle wolle om it bigryp *litteraire* yn dit forbân tige rom to nimmen. Wy moatte allinne hyltyd foar eagen hâlde, dat ús wurdearringen o sa relatyf binne. Gomperts seit yn it foaropwurd fan *De geheime tuin* (Amsterdam 1972²) fan de Nederlânske letterkunde: 'De onze is geen grandioze letterkunde vergeleken bij die van sommige andere landen, maar zij is lang niet te versmaden en zij is nu eenmaal de onze.' Datselde jildt namstomear foar de Fryske skriftekennisse, dy't lang in emansipaesjekarakter hawn hat. Wy kinne ús ôffreegje oft dat emansipaesje-idé de kritisi ek opkeard hat yn harren frije krityske utering. Ekstreem sein hawwe de kritisi de plicht om it Fryske folk ta it lêzen fan Fryske boeken to bringen, om't oars de hiele Fryske skriuwerij ophâldt to bistean. Sok sizzen giet to fier, mar ik leau wol, dat de measte kritisi - krekt as de skriuwers - in biskaet forantwurdlikheidsfielen foar de tael hawn hawwe en miskien noch wol hawwe. Der is yn 'e rin fan de tiden in protte midsmjittich wurk priizge om de lju bileaven mar net de moed to ûntnimmen. In man as J.J. Hof hat dat letter ruterlik tajown.³ Binlike resinsinten hawwe altyd wol oanjown, dat harren wurdearjende útspraken allinne rjochtfeardige wiene binnen it Fryske bistek, sa Douwe Kalma yn syn foaropwurd ta *De Jongfryske Biweging* (Dokkum 1915): 'Men scil wiis dwaen mei foar eagen to hâlden, det as der yn it folgjende in rju ginstige ynfloed taskreaun wirdt oan in dichter of prozaist, dit inkeld jildt yn forgeliking mei it algemien peil fen ús skriftenkennisse, sûnder det ik dermei sizze wol, det er wearde hie for de wiere, boppe folts en tael steande, kinst.'⁴ Jan Piebenga seit fan syn *Koarte Skiednis fan de Fryske Skriftekennisse*, dat it yn 'e reden leit, dat 'de wurdearringsepitheta dy't yn dit boek brûkt wurde, allinne bitreklik jilde: hja slane altyd op de Fryske forhâldingen.'⁵ En Anne Wadman formulearre ien en oar yn syn bisprek fan Poortinga syn *Elbrich* yn *De Tsjerne* sa: 'De tragyk fan de Fryske kritikus is, dat er mei twa fuotten yn ien hoas sit, dat er algeduerigen mei twa mjitten taepje moat. Syn kriteria lizze op twadderlei niveau./ .../It iene criterium is sa hwat diznichs as it „Europeesk niveau" (/.../ nei ûnderen ta is it ridlik skerp bigrinzge, omt it „it provinsjale" ûnder him lit), it oare is sa hwat mistreastichs as it „Frysk niveau", nei boppen skerp bigrinzge, nei ûnderen sa't it liket alhiel ûnbigrinzge. De kritikus

moat dus altyd in niveau kieze, dêr't er út wei oardielet. /.../ Yn it definityf oardiel moat dus altyd it niveaubisef fordiskontearre wurde /.../'.⁶ Dit nei oanlieding fan it elemint *litteraire* yn de titel fan myn lêzing.

Ek it bigryp *krityk* wol ik tige rom opfetsje. Ik soe der foar pleitsje wolle om yn de frisistyk oan to sluten by it spraekgebrûk fan anglisten en romanisten, dy't ûnder 'litterary criticism' resp. 'critique littéraire' net allinne de *litteraire* krityk yn ingere sin, mar ek de litteratuerskiednis en de *litteraire* théory biflappe. Yn 'e nearlandistyk rekkent men eins boekskôgingen, opstellen oer skriuwers, essays oer aktuele letterkundige ûnderwerpen ensfh. ta it genre. It is in kwestje fan terminology en ik wol der hjir hielendal gjin prinsipiële theoretyske saek fan meitsje, mar nei myn idé en ûnderfining is der mei in breed-opfette term *litteraire* krityk yn de frisistyk ienfâldichwei better to wurkjen.

Ien fan de problemen yn ús fak is nammentlik dat de skriuwers en de kritisi en de litteratuertheoretisi gauris deselde persoanen binne. Wolle wy de skiednis fan de *litteraire* krityk yn ingere sin foar Fryslân neigean, dan komme wy gauris to stean foar forminging fan suvere krityk mei *litteraire* skiednis en skriftekundige theory. Dat der boppedat noch in soad taelkundige en gâns bûten-*litteraire* motiven meispylje, hinget wierskynlik gear mei it aparte karakter fan de Fryske kultuer. Alhoewol't it fierhinne in boerekultuer is, is it kultureel bisef tiden droegen troch skoalmasters en dominys. De letterkunde is faek sjoen as it wichtichste middel yn de striid foar de erkenning fan it Frysk as tael. De skriuwers woene de fakkeldragers fan de Fryske Biweging wêze. Noch yn de fyftiger jierren woe Rijnsdorp, dy't fansels net spesjael op 'e Fryske skriuwers doelde, de litteratoaren sels in "kultureel apostolaet" oplizze. Schurer hat tsjin dy opfetting protestearre, omt er it in utering fan "kultuerkramp" foun.⁷ De emansipaesje fan de Fryske litteratuer is troch Anne Wadman koart en bounich gearfette yn dizze útspraak: 'It giet by my net yn 't earste plak om de *Fryske* skriuwer, mar om de Fryske *skriuwer*.'⁸

Meije wy der dan nou fan útgean dat de moderne Fryske skriuwers inkeld en allinne yn it Frysk skriuwe, omt dat tafallich de tael is dy't hja fan harren memmen leard hawwe en omt hja dus yn dy tael it bêste harren emoasjes, gefoelens en tinzen ûnder wurden bringe kinne? Allinne al it feit dat der yn 'e lêste jierren inkelde skriuwers west hawwe, dy't mei klam forklearren tonei gjin Fryske boeken mear skriuwe to sillen, biwiist wol, dat hja goed yn har sels omgean litten hawwe oft se al of net yn it Frysk skriuwe wolle. Opmerklik is it gefal R.R. van der Leest, dy't oankundige nea oft ninter wer in Frysk boek skriuwe to sillen, doe't er fan de kritisi - dy't dat sa't liket as har taek biskôgen - in protte oanmerkingen op syn taelgebrûk krigen hie. Sûnt binne it iene nei it oare Fryske boek fan him forskynd. "Ta it Frysk komme", "mei it Frysk

piele" is foar myn gefoel gauris mear in saek fan it hert as fan 'e holle.

Net earder as nei de twadde wrâldoarloch waerd de needsaek ynsjoen fan in skieding tusken de litteratuer en de fryske biweging. Baenbrekkend yn dat forbân wie it manifest dêr't Schurer yn 1946 de foarste jiergong fan it litteraire tydskrift *De Tsjerne* mei iepene, ûnder de titel *De bining forbrutsen*⁹. Yn 1954 konstataarre J.H. Brouwer dat de skieding in yllúzje wie: 'Toen vlak na de oorlog de Tsjerne werd opgericht /.../ meende de redactie te kunnen constateren, dat de Friese beweging een totaal ander aanzien gekregen had, dat de ingenieur daar de leiding van de dichter had overgenomen en dat het dús afgelopen was met de schrijver als wezenlijke bewegingsfactor; de auteur, zo heette het, is vrij geworden, hij kan zich bepalen tot zijn eigenlijke taak: het scheppen van schoonheid. Het bleek een illusie: de noodtoestand van het Fries gedoogde niet, dat de schrijvers hun posten verlieten; als er trouwens één categorie kunstenaars is, die zich moeilijk vrij kunnen maken van hun aandeel in de taalstrijd, dan wel de auteurs: het feit dat zij het Fries als medium gebruiken betekent immers al partijkouze; zij zijn organisch verbonden met de ontwikkeling van taal en taalbeweging.'¹⁰ De frage oft de Fryske litteratuer in folslein eigen libben liede kin bûten de Fryske Biweging om, wie in jier earder wer aktueel wurden troch in artikel fan Inne de Jong yn *De Tsjerne* 1953. Anne Wadman reagearre dêr frijhwat fûl op en sa ûntstie in polemyk tusken Inne de Jong en E.B. Folkertsma oan de iene kant en Anne Wadman en Fokke Sierksma oan de oare kant.¹¹ Ik kom op dy diskusje, omt ek rol en taek fan de litteraire kritikus yn Fryslân dêr yn bihelle waerden.

As wy de skiednis fan de litteraire krityk yn Fryslân neigean, dan sjogge wy dat hyltyd wer litteraire en idéële noarmen troch elkoar tiisd binne. Waling Dykstra skreau yn 1880, doe't er as samler fan it *Frysk Folksblêd* mei problemen fan de litteraire krityk konfrontearre waerd: 'Us krite is sa lyts en wy fryske skriuwers komme as goe-frjeunen by elkoar; dêrom moatte wy it kritiseeren yn 't Frysk Volksbl. mar litte.'¹² Harmen Sytstra seach de swakke steden by Waling Dykstra en de oare folksskriuwers wol, mar hy wie ek tige mijen yn syn krityk. Douwe Kalma forklearre, mei M.S.E. Visser, de 'frjemde sêftmoedigens' fan Sytstra syn mijene krityk, 'út taktyske bitinkings: det Fryslân ommers lyts is en ynwindige strideraesje min forneart, en ja, det it legere ûnoannimmelijke wirk dochs ek bisteansrjocht hie, om't it it iennichste Frysk wier dêr't ús folts yn dy tiden nei frege.'¹³ Men kin winliken net prate fan litteraire krityk foardat de Jongfriezen ûnder lieding fan Douwe Kalma ta it ynsjoch kamen dat de litteraire krityk in apart genre wie en in genre fan bilang. Ek foar 1915 forskynden yn kranten en tydskriften wol oankundigingen en bisprekken fan nije boeken. Ek al hearre dy wis en seker ta ús ûnderwerp, litteraire krityk kin men it amper neame. In moai foarbyld is de resinsje

dy't Waling Dykstra yn 1909 wijde oan de *Rispinge* (Den Haech 1909) fan Piter Jelles yn *Sljucht en Rjucht*. Hy bigjint dermei to sizzen dat der yn 'e kranten al safolle goeds skreaun is oer dat nije boek, dat er net better wit to dwaen as to kommen mei in foarbyld fan it dichtwurk. Dan folget it fers *Sil Fryslân Fryslân bljuwe?* (de kar is karakteristyk). Dêrnei komt Walingom op 'e kwestje, is it nou in folksboek of in boek foar minsken dy't boppe it folk steane? Hy wol gjin strang ûnderskie meitsje tusken beide soarten en freget him ôf, hwa is in dichter en hwa in rymkemeitser? 'Snie is wyt en roet is swart, de loft is blau en 't gêrs is grien, bloed is read en koalsiedbloeisel giel; dat stiet sa fêst dat er noait oer tsjierd hoeft to wurden. Mar sa grif is de kinstwearde fen dichtwûrk net in útmakke saek!' Waling Dykstra freget him ôf, hwat dan wol biskiedend is foar de wearde fan dichtwurk. Ien bidingst is dúdlik: 'masterskip oer de tael'. En fierder: 'Ik mien wol ris merke to kinnen dat er onder de fryske jonger-ein fen nou in oare smaek hearsket as by de ljue út de tiid fen de Halbertsma's en hwet letter. En 't komt my wol ris sa foar, dat net allinne de fryske tael, mar ek de smaek fen de fryske lêzers bidoarn wirdt troch de ynwirking fen 't Hollânsk. /.../ In hopen fryske lêzers kinne hjarren formeitse mei fryske skriften dy't lang net súver Frysk binne en heech rinne mei dichtwûrk, dat, op 'e keper bisjoen oars net is as moaiklinkende bombast, in krouske opstoofde ligens. /.../ Wirde opstoovde ligens for echte poësj oannomd, dan wirkje se op 'e forbiëding lyk as swiete slokjes op it bloed wirket. Sok spil wynt op, mar 't foerret net.'¹⁴ Ik haw hjir wiidweidich oanhelle. Net om mei elkoar gnyskje to kinnen om dy âlde Waling Dykstra - hy wie yn 1909 ek al hast 90 jier - mar om sjen to litten hwat der yn 1909 yn ien fan de tydskriften dien waerd oan litteraire krityk by it útkommen fan in boek dat noch altyd as in hichtepunt yn de Fryske skriftekennisse biskôge wurdt. Opfallend is ek dat Waling Dykstra der sûnder mear fan útgong, dat syn lêzers de krantebisprekken al lêzen hiene. It bart lykwols oant de dei fan hjoed ta dat ûnder it mom fan krityk preken en sedepreken to'n bêste jown wurde. Yn 1967 waerd oan Trinus Riemersma de heechste litteraire ûnderskieding dy't Fryslân ken, de Gysbert Japicx-priis, takend foar syn roman *Fabryk*. It *Friesch Dagblad* wegere in resinsje op to nimmen omt it boek to ûnfatsoenlik wêze soe. En yn 1971 einige in kritikus fan datselde deiblêd syn bisprek fan it fersebondeltsje *Altyd like fleurich* fan Jan J. Bylsma sa: 'Dichters of aforismeskriuwers dy't flinters, blommen en fûgels sjogge, binne der net folle mear. En dochs, dy moaije dingen binne der noch wol. Yn Fryslân net to min. Dat is genede, en it is noch mear genede om se to sjen. Soe it der oan lizze kinne, dat net safolle minsken mear fan genede libje wolle?'¹⁵ Dat neam ik ûntspoaren fan de litteraire krityk, mar lit ús weromgean nei de skiednis.

Yn *De Fryske Skriftekennisse fen 1897 oant 1925 I*

(Dokkum 1918) neamt Douwe Kalma himsels de krityske lieder fan de Jongfryske biweging, dy't oant 1920 ta gjin krityske skriuwer fan bitsjutting nêst him hie.¹⁶ Yn de karlêzing *De nije moarn* (Dokkum 1922) seit Kalma: 'De Jongfryske krityk set yn mei krysttiid 1914, do't ik yn myn foarst greater opstel [yn de *Ljouwerter Krante*] de for ûnfrysk forsliten Rinke Tolman heech sette boppe de as ynfrysk bijûchheide Halbertsma's en Wal. Dykstra.'¹⁷ Al yn syn brosjure *De Jongfryske Biweging* (Dokkum 1915) docht Kalma dúdlik to witten dat er de litteraire krityk fan tige bilang achtet: 'Under de forskate genres, dy't yn it Frysk oant nou ta fiersto min bioefene waerden, it mei den wêze omdet wy yet nea skriuwers hawn hawwe mei krêftich talint derfor; hwet men, as neigien wirdt ho 't it yn 'e fryske folksaerd leit, eltse saek earst soarchfâldich en earnstich to biskôgjen, ear 't men tawird ef goedkarring útsprekt, net bêst oannimme kin, ef omdet it genre op himsels rju lêstich is en hiel hwet stúdzje foreasket, moat fêst neamd wurde dat fen kritysk kinstproaze. Ik wol tige bêst tajaan, det sok wirk, omdet it faken oansjoen wirdt foar droech en toar, en sels yn 'e rop stiet fen slim to genietsjen to wêzen, hielendal net in rom tal lêzers forwachtsje mei, sadet it my ek neat gjin nij docht, det yet gjin skriuwer it bistie sok in samling proaze to jaen, hwerfor tinkelik ek net maklik in útjower to finen wêze scoe; - mar dochs bihearde men yn to sjên, det saeklike, ûnpartidige, mar foarâl net oan 'e bûtenkant bliuwende kritiken fen greate opfiedende krêft binne for de skriuwers, binammen by sokken ûnder 'e jongeren, dy 't yet in eigen paed to siikjen hawwe en langjend rountaeste nei hâld. Det it in tige ûntankber wirkje is, omdet yens bêste frijeonen faken blyk jowe net yn to sjên, det hwennear men twongen is hjar wirk minder ginstich to bioardieljen, men jimmeroan allinne it each hat op de kinstner, en nea de minske sels to nei komme wol, en men sa sels mear fijânnen kriget as men op 'en dûr yn steat wêze scil to bistriden, wylst mar in himpen tal lêzers komt ta wirdearringe for de sakelike geast en de moedichstoere werden, scil fen my net ûntstriden wurde; mar swierder as dit alles heart dochs to weagen it bilang fen de tael, dy't men tsjinje wol nei yens krêften, dat mei klam easket oprjochte en binlike kritiken, om sa einlings ta klearrichheit to kommen oer saken, dy't kwea stiftsje en de tastân yet heisliker meitsje, salang oer hjar allinne in dizige twivel bistiet.'¹⁸ Ek foar de lêzers achtet Kalma de litteraire krityk in genre dat net mist wurde kin. Lêzers lêze nou ienris oerflakkich en dat kin harren net kweaôfnommen wurde; dêrom moatte hja de djipste tinzen fan it boek yn in dúdlike útwurke foarm op papier fine kinne. Kritisi meije de lêzers net forbjusterje mei tsjinstelde mieningen. Dat is lykwols in paternalistyske en bifôdzjende hâlding tsjin de lêzers oer, dy't in moderne kritikus strang ôfwize sil. As Kalma syn earste skôgingen letter kritysk bisjocht seit er dat 'geastlike striid yn Fryslân

/.../ faek maklik persoanlike foarmen oannimt' en dat 'by ús de striid om in ideael maklik persoanlike feten ûntstean docht'. Mar ek dat 'de krityk bisieljende krêft hie oer dizze biswieren hinne /.../ Mei gauwens hiene de Jongfryske skriuwers inoar yn en troch de krityk foun; 20 November 1915 waerd de Jongfryske Mienskip oprjuchte, in nationael striidforbân, yn hwaens wurk de skriftekennisse lykwols in great plak ynnaem.'¹⁹ Kalma praet yn syn skriften gauris fan 'Jongfryske krityk', 'krityk lykas wy dy mear hawwe moatte'. Lykwols is it in toer om út to finen fan hokker útgongspunten at Kalma as kritykskriuwer útgie. Yn de ynliding op 'e blomlêzing *It sjongende Fryslân* (Berltsum 1917) skriuwt er: 'Hjirre, by it begjin fen de karlêzing /.../ jowt it wis wol foech nei to gean, hwet wy forstean moatte ûnder Fryske ferskinst, en ho't wy dy hawwe to skôgjen. It is in ding, hweroer folle praet en skreaun is, de lêste tiden. En al barde det net altyd rêstich en op weardige wize /.../ op him sels is it goed, det men ynsjocht mei rimelerij nei âlderwenst net mear ta to kinnen, omdat goe-Fryslâns saek dêrfen yn 'e lytse loege rekket. /.../ En it is goed, det men safolle praet oer it plak en de weardige fen kinst.' Fiif siden fierder folget der in passaezje dy't ik wol ûnforkoarte oanhelje moat, omt er sa typearjend is foar de moaiskriuwerige styl fan Douwe Kalma: 'Troch de wierheit mei to stimmen, det it Liet lykas de Kinst yn tsjinst stiet fen de Ivige Goedens, dy't synonym is mei de Ivige Moaijens, lykje alle slimme kinst-fraechstikken my maklik en licht to wurden. Ho scoene hja, yn hwa dizze suvere fieling wennet, en dy't by it skeppen fen hjar fersen hjar it spyltúch witte fen de weldige Hilligens, net oereinrize mei forspijing en walch, hwenear de sleausinnige geast it bistiet, de wijde foarm to ûntkrêftigjen troch hjar tsjinstber to meitsjen oan eigen bilang en foardiel?'²⁰

Douwe Kalma hat sels skoan foar it forstân hawn, dat sok estetisisme min paste by syn opfetting fan de skriuwers as striders yn de Fryske Biweging. Dêr hat er dizze riddenearring op foun: om't de folksmienskip ta de hegere dingen biheart, mei in dichter wol nasionalistyske fersen skriuwe, as dy ek mar dichterlik bliuwe. Yn *It Harmen Sytstraboek* makket er in uterst kunstmjittich ûnderskie tusken dichterskip en kunst: 'det den noch by forskate foltsen de wurden dichterskip en kinst, dy't dos net ien bigryp oantsjutte, dochs forstien wirde yn deselde miening, en sels sa gelikens, det in dichter en in kinstner tûzenen talykje itselde to wêzen, leit inkeld hjiroan, det dêrre al it minderweardige dichterskip forlern gien is en as syn iennichste iepenbiering de kinst oerbleau. Mar by ús yn Fryslân dêr't de soannen fen it gea in ynbannich libben liede en hjar net oars uterje as swier en moeisum, en dêr't dos komselden de kinst berne waerd, ho krêftich it Dichterskip yn alderleije idealisme hjir ek bistie, moatte wy de ûngelikense miening strang yn ús tinken hâlde, en hoeden wêze as wy oanstriid fiele mei de

namme fen kinstner to earjen. Sa wier ek Harmen Sytstra in dichter, mar gjin kinstner. /.../ de Jongfriezen /.../ earje de kunst as it bêste det de ierde hjar biedt en stribje dernei, hjar yn klearste suverens glânzgje to litten oer Fryske Lânsdou, wylst H. Sytstra nea net nei kinst frege hat, mar tofreden wier, as de utering it dichterskip al dúdlikernôch iepenbiere.¹²¹ Hof hat skerp, mar mei rjocht opmurken dat *It Harmen Sytstraboek* gjin huldeblyk foar dizze dichter wie, mar in boek fol selsforhearlikjende artikelen fan de Jongfriezen: 'It Harmen-Sytstra-Boek is wol krekt wurden hwet ik altyd tocht hab det it wurde scoe: in soarte fen Oera-Linda-Bok.' /.../ 'Op syn gewoane, wol stylfeardige, mar o sa sophistyske menear /.../ leit [Kalma] út, det H.S. wol in dichter wie, mar gjin kinstner. Dichters en kinstners tagelyk, dat binne nou de Jongfriezen.'¹²² Foar Kalma wie de kunst fan de Jongfriezen yn it foarste plak bifrijingskunst. Letter 'ûntjowt de kinstutering hjar fen persoanlik maetskiplik ideëel, wurde de langst fan Frijdom dy't ienris it egen wêzen oerhearske, set yn minskheitsformidden, nimt de sjonger, as strider út krêft fen syn sang, syn sté yn ûnder de stridenden.'¹²³

It kulturele libben fan Fryslân kriget letter mear Kalma syn niget as it isolearre wurk fan de isolearre kunstner, al moat er tajaan dat dichters en skriuwers it rjocht hawwe eigen paden to gean. De krytyk moat dan oanjaen hwat de wearde fan it wurk is foar it idéael. Hjir wurdt n.b. troch de skriuwer (leaver sein de biwegingsman) foarskreaun hoe't de kritikus to skôgjen hat! De iennichste fan hwa't Kalma ynskikke wol dat er ek al foar 1915 de moed hawn hat om krytysk warber to wêzen, spitigernôch net op 'e rjochte manear, wie J.J. Hof: 'al is it him mislearre dit soun en weardich to dwaen'. En men kin der alteast fan leare 'ho't men it wirk fan oaren *net* hat to biskôgjen.'¹²⁴ Forskil fan ynsjoch oer de taek en de mooglikheden fan de Fryske skriuwerij makken Hof en Kalma ta útsprutsen fijannen, dy't elkoar yn krante, tydskrift en brosjuere bifochten: 'It wirk fen de oer it hynsder, ja, ta de stjerren tilde rimeler Jan fen 'e Gaestmar hat /.../ ús fryske tael-biweging sok in pynlike skea dien, det wy hoopje det hy hjir op ierde yet lang tahalde mei, fordert er, foar nei de ivige ôfgroun fen it forjit forstaet to wurden, yet gelegenheit krije scil goed to meitsjen, hwet er sa grouwelich fordoarn hat.'¹²⁵ Kalma wie net binlik yn syn forhúnjen fan Hof as kritikus. 'Dit mislearre Klooske', 'de kinst-earme Gaestmarder hear'¹²⁶ mei syn ûnbiriddenearre selsforhearliking hat in fiks tal kritiken skreaun, tige de muoite fan it lêzen wurdich, en hy hat it oandoarst en siz de ûnfeilbere Kalma de wierheit.

In werjefte fan it fûleindige striidpetear dat yn 'e jierren 1923 en 1924 oan 'e gong wie yn *It Heitelân* tusken Canne, Hof, Hylkema en Winkelman binammen oer de taek fan de toanielkrytyk, is to finen yn diel IV fan Hof syn *Fjirtich fier taelstriid*.¹²⁷ Hof achtet it jaen fan

frijkaertsjes en presinteksimplaren forkeard. Toanielselskippen en útjowers freegje dêrmei om in wurdearjend wurd. It resensearjen wurdt op dy manear twangwurk, wylst winliken allinne út oanstriid skreaun wurde moatte soe.²⁸ Underwilens binne wy nou fyftich jier fierder en it systeem fan presinteksimplaren bistiet noch altyd. Aldergeloks stelt de moderne kritikus him frijhwat ûnôfhinklik op fan de goederjowske útjower, al sil er him faek forplichte fiele om dochs in bytsje omtinken oan it presintsje to jaen. Sa skreau Anne Wadman nei de twadde wrâldoarloch oan 'e ein fan in resinsje dêr't er net folle goeds yn sizze kinnen hie fan it to bisprekken boek: 'En dêrmei is foar dizkear de wolris hwat moedsume forplichting om in resinsje-eximplaer mei in lytse die fan oandacht to bileanjen, neikommen. Oant in oare kear. En dan wer hwa-wit ris in rychje infektiiven en forheven desiderata oan it ûnfruchtberste folk fan 'e ierde. Hwant men wurdt der sa wurch fan, wurch en moedeleas, om it altyd oars hawwe to wollen.'²⁹ Yn 1926 waerd Douwe Kalma syn monopoaljeposysje oantaest, doe't J.H. Brouwer en R.P. Sybesma bûten him om mei in eigen litterair tydskrift *De Holder* úteinsetten. Ien fan de programpunten wie it stribjen 'nei rjuchtfeardige, motivearre krytyk',³⁰ /.../ krytyk dy't op in hwat heger plan stie as hwer't de fryske tydskriften ornaris mei kamen. Dat de krytyk hwat skerper fan toan wie as wy yn Fryslân wend wiene, moast op 'e keap ta nommen wurde; it makke ek dat guon mooglike meiwurkers ta ús fijannen waerden /.../.³¹ De Holder redakteuren fochten foar frije krytyk, d.w.s. dat hja har net fan de auteur foarskriuwe litte woene hwa't de krytyk op in útjefte forsoargje soe. Dy opfetting hat de oarsaek west fan in konflikt mei Simke Kloosterman. J.H. Brouwer sette yn syn artikel *Ta de skiednis fan De Holder* (1926-1929)³² útinoar hoe't dat om en ta gien is: 'Wy bisochten ek Simke Kloosterman as meiwurkster to winnen, ik haw der sels in reis nei Den Haech foar oer hawn; hja ûntfong my hertlik, mar koe (of woe) my ynearsten neat tasizze. Letter bidoaren wy de boel. Wy hiene in resinsje-eks. oanfrege fan *It Jubeljier*. Dat wie bêst, mar hja stelde as bitingst, dat Dr. Wumkes it resinsje moast. Nou wie it ús bidoeling dat Folkertsma de krytyk skriuwe soe. Wy hiene der neat op tsjin, dat Wumkes der as histoarikus oer gear gyng, mar it literair oardiel bitrouden wy Folkertsma better ta. Doe't hja op har stik stie en dan gjin res.-eks. ôfstean woe skreauwen wy, dat wy dan wol ien keapje soene. Dat wie mis en forgoed ek. Hja forbea ús koart en goed om it boek to bisprekken: it wie ûnfatsoenlik om mei to iten as men net útnoege wie. Doe wie by ús de boat ek oan. Ik skreau har, út namme fan 'e redaksje, dat it yn alle wrâld wenst is, dat net de skriuwer sels fêststelt hwa't syn wurk bioardielje sil; hy kin heechstens in winsk yn dat stik fan saken kenber meitsje. It muoide my persoanlik tige, dat dit allegearre sa roun en dat skreau

ik har ek/.../ mar wy koene oan ús persoanlike wurdearring /.../ it rjocht fan 'e frije krityk net opofferje.'

Konkurrinsje tusken tydskriften is foar de litteraire krityk net forkeard, ek al wie Kalma fan miening dat de lêzers net lêstich fallen wurde mochten mei tsjinstelde mieningen. E.B. Folkertsma skreau tonei yn *De Holder*, Douwe Kalma yn *Frisia*, dat fannijs oprjuchte waard. Yn de tweintiger en tritiger jierren bloeide dy tak fan de litteraire krityk dy't wy boekbisprekken neame. *Trotwaer* praet fan 'de krityske bigelieding fan nije boeken' en makket ûnderskie tusken "resinsjes" en "skôgingen". Sa kamen der fan *It Jubeljier* fan Simke Kloosterman seis bisprekken, fan Fedde Schurer syn earste bondel *Fersen* fiif, en fan *It Heechhûf* fan Reinder Brolsma seis, om mar in pear foarbylden to neamen.

Nei de twadde wrâldoarloch wie it binammen de groep efter it litteraire tydskrift *De Tsjerne* dy't kritysk warber wie. Wichtige nammen binne: Anne Wadman, E.B. Folkertsma, Fokke Sierksma, Lolle Nauta en Fedde Schurer. Schurer wie - alhoewol't er yn syn manifest *De bining forbrutsen* dúdlik west hie, yn it litterair-krityske in man op 'e grins fan twa tiden. Yn theory leaude er wierskynlik wol yn it prinsipe fan de skieding tusken litteratuer en biweging, mar yn eigen libben en wurk bleau er in persoanlikheit, dy't foaroan stie yn de striid foar de Fryske saek. Kneppelfreed is dêr it sprekkeende biwiis fan. Fan Fedde Schurer is net allinne de forneamde útspraak 'in dichter is in keardel, dy't fersen skriuwe kin en de plicht hat, dy to skriuwen as syn folk der forlet fan hat'³³, mar ek dizze, troch Anne Wadman oanhelle yn *Mei Abraham fûstkje* (Drachten 1969) 'In kunstner dy't net folslein los komt fan dit folk, sil gjin kunstner wêze kinne en dus by einsluten foar syn folk weardeleas wêze.'³⁴ Schurer neamde yn syn lêzing *Publyk en krityk*⁷ de krityk 'in petear mei de meiminske oer it wurk fan trêdden'. De kritikus moat foar de lêzer in 'nijsgjirrige petear-maet' wêze, hy hoecht de litteratuer net oan de man to bringen. 'Wy dogge it net foar de kultuer noch foar de weardearring fan âlde masterwurken, noch foar de ynstânhâlding fan de tael of hokker oare weardefolle saken mear. Wy hawwe der nocht oan nei to praten oer dingen dy't ús rekke hawwe, forrassing of argewaesje jown.' Neffens Wadman mei men Schurer net ta de echte litteratuerkenners rekkenje. Syn krityk op Wadman syn boek *De Smearlappen* soe dêr in treffend foarbyld fan wêze: 'hy forliest him yn emosionêle útbarstingen en guodkeape, foar de publike tribune bidoelde grapkes. /.../ om in "tsjinkrityk" giet it my net /.../ mar om in nijsgjirrich forskynsel, as krityk dy't yn wêzen mear seit oer de kritikus as oer de bisprutsene, as in foarbyld fan in oant it uterste trochfierde, âlderwetske yndrukke-krityk op libbensbiskoulike basis, dêr't elk each foar strukturêle saken ûntbrekt.'³⁵

Ek nei oanlieding fan Schurer syn krityk op J. Piebenga syn *Koarte Skiednis fan de Fryske skriftekennisse*³⁶ kamen

forskillen yn opfetting tusken Schurer en Wadman dúdlik nei foaren.³⁷ Wadman is sûnder mis de wichtichste kritikus yn Fryslân yn de jierren nei de twadde wrâldoarloch. Yn *De Tsjerne* hat er seis jier lang in eigen rubryk *Kronyk fan it proaza* hawn. Dêr skôge er de nije proaza-útjeften yn. Hy joech net allinne krityk yn ingere sin, mar ek theoretyske forhannelingen oer saken dy't mei de litteraire krityk anneks binne. Schurer spriek tige wurdearjend oer dat wurk: 'Doe't nei de oarloch *De Tsjerne* forskynde, waerd Anne Wadman de skriuwer fan de proazakronyk, en hjir foun er syn rjocht emploai. Seis jier lang hat er hjir as fjochter op syn plak stien, elk boek in útdaging, elke skôging in oanfal, en it foel de skriuwers earst mar nuver op 'e lea. Stadichoan is it al dúdlik wurden, dat dit fjochtsjen gjin nocht oan ûnnocht wie, mar in striid om it bistean, net fan de kritikus alderearst, mar fan de Fryske litteratuer, dy't inkeld lâns dizze wei opstaet wurde kin ta it plak dêr't hja heart to stean. Anne Wadman syn kritiken binne gjin boekbisprekkinkjes apart, har wearde leit binammen hjiryn, dat er de litteraire forskynsels yn list sjocht, yn it kader fan tiid en wrâld. Dan moatte der hurde wierheden sein wurde, wierheden dy't har rjochtsje tsjin de bisprutsen auteur, goed, mar ek tsjin de kritikus sels, omdat er nou ienris de solidariteit mei dit formidden oannommen hat en dêr de konsekwinsjes fan makket. Ik bin it altyd lang net mei him iens, mar it bilangkrike is, dat út de konfrontaesje fan boek en krityk it petear ûntstiet, dat laet ta omtinken oer hwat wêzentlik en hwat bykomstich, oer hwat weardich en minderweardich is. Dizze skynber wylde en ûnbiroaide oanfaller is in systematyske geast, dizze ôfbrekker wurket neffens in konstruktyf plan.'³⁸

Wadman syn *Apology fan de kritikus*, dêr't er yn 1951 de essaybondel *Kritysk konfoai* mei iepene, is noch altyd net forâldere. Hy rekkene ôf mei it idé dat de kritikus earbied hawwe moat foar de goede bidoelingen fan de auteurs en dat skriuwers allinne fan positive opbouwende kritiken hwat leare kinne soene. De "beul fan Fryslân"³⁹ hat biwiisd dat it mooglik is Fryske boeken binei to kommen op in reële manear, net allinne forguodlikjend - om't it "mar Frysk" is, mar ek saeklik, ynformatyf en binammen kritysk, sûnder de forsêftsje omstannichheden al to bot acht to slaen. Ek de opfetting dat in kritikus earst sels biwiisd hawwe moat it better to kinnen ear't er it rjocht hat it wurk fan oaren to kreakjen, is troch Wadman mei ôfwefeld. In aerdige anekdoatyske útspraak fan Fedde Schurer yn dit forbân is: 'Om aeijen to keuren hoecht men se net sels lizze to kinnen.'⁴⁰ Fan E.B. Folkertsma oan hwa't *Kritysk konfoai* opdroegen is hat Anne Wadman leard dat men litteratuer net allinne emosioneel bineikomme kin, mar ek mei jins yntellekt. Der is him wolris forwiten dat er him tofolle biynfloedzje litten hat troch Ter Braak. Alhoewol't er fan bitinken is, dat de Friezen gâns leare kinne soene fan *Démasqué der schoonheid*

neamt Wadman sels syn "terBrakerichheit"⁴¹ tige oerflakkich. Yn syn kritiken forwiist er faker nei Vestdijk as nei Ter Braak.

As réaksje op in goeije tweintich jier *De Tsjerne* bigoun in ploech jongerein yn 1969 mei in nij litterair tydskrift *Trotwaer*. Hja kamen net mei in útwurke program, mar seine wol ta dat *Trotwaer* 'mear krityk, mear polemyk en mear polityk'⁴² jaen soe as *De Tsjerne*. De âlde diskusje oer de maetskiplike taak fan de litteratoaren lôge wer op, al wie wol it aksint yn it engaezjemint forlein.⁴³ Forskillende jonge skriuwers fiele harren forantwurdlikheit as gongmakkers, net allinne yn Frysklitteraire saken. Ek de styl, binammen de styl fan de krityk, waerd yn it nije tydskrift oer fochten. Trinus Riemersma makke Bauke de Jong it forwyt dat syn krityk op Durk van der Ploeg der fier by troch wie: 'ik hâld net fan denigrearjende stikken /.../. Ik kin foar sa'n styl fan polemisearjen gjin wurdearring opbringe. Dit leechlizzend gepraet oer Van der Ploeg is yn striid mei gewoan, boargerlik fatsoen. As men oer immens wurk skriuwt, dan hat men dat wurk en de persoan fan de skriuwer to respektarjen. Men bigjint net to lullen en to lêbjen.'⁴⁴ Dêrnei krige Riemersma fan Tjitte Piebenga to hearren dat er ophâlde moast mei syn 'fordigening fan it boargermansfatsoen'⁴⁵ en sûnt binne Riemersma syn oanfallen helte grouwer en persoanliker wurden.

Folle wichtiger as dizze lekskoaijerij is de fornijing yn de litteraire krityk dêr't yn *Trotwaer* plak foar ynromme waerd. Yn 1970 publisearre Adri van Hijum syn earste útwurke struktueranalyse fan it boek *De hite simmer* fan Trinus Riemersma⁴⁶ en biwiisde dêrmei dat sokke moderne krityske techniken ek tapasber binne op Fryske boeken. Fan *De rook fan mesjester* fan Tjitte Piebenga forskynden yn *Trotwaer* 1971 sels twa kritiken: in tradisionele fan Ph.H. Breuker en ien neffens de metoade fan de struktueranalize fan Van Hijum. It is de fraech oft de trochsneedlêzer niget hat oan dy wize fan boekbisprekken. Dochs moat der yn in litterair tydskrift wis en seker plak en romte wêze foar soksoartige eksperiminten. Yn *Trotwaer* fan dit jier is in bigjin makke mei de fornijing fan de poëzijskôging, Alex Riemersma biseach in fers út de bondel *UGH* fan Meindert Bylsma neffens de close reading metoade, ûntliend oan it "new criticism".⁴⁷ Tonei sil mear omtinken jown wurde oan de ûntjowing yn de ferskunst.⁴⁸

Oant nou ta haw ik oerslein de greате forskillen dy't der neffens my bisteane en ek hearre to bistan tusken deibledkrityk en tydskriftkrityk. De tydskriftkritikus skriuwt foar minsken dy't troch in abonnemint to nimmen op it bled oanjown hawwe bilang to stellen yn litteratuer; hy mei der wol fan útgean, dat syn lêzers altyd wol hwat ynsjoch hawwe yn litteraire dingen. De tydskriftkritikus skriuwt mei foar de skriuwers, dy't by de Fryske forhâldingen gauris syn konfraters binne. Hy mei der fan útgean dat de auteurs wolris it bitinken fan in saek-

kundige oer harren wurk fornimme wolle. De deibledkritikus skriuwt yn it foarste plak foar de gewoane krantelêzers. Hy wit dat lang net alle abonné's de letterkundige rubryk folgje en dat syn wurk dus ornearre is foar minsken dy't wol in biskate bilangstelling hawwe foar boeken. Dochs moat de deibledkritikus der rekken mei hâlde dat syn stikken ek ûnder eagen komme fan folsleine leken en dat er dy, omt it potensjële bilangstellenden binne, net ôfstjitte mei troch fakjargon en troch sitewaesjes oan to roeren dy't allinne de insiders witte kinne. Dat wol net sizze dat syn skôging altyd oerflakkich bliuwe moat. Hy kin rêstich in litterair probleem oansnije, mar hy mei net folle bikend forûnderstelle en syn styl moat foar alles klear en dúdlik wêze. Ik bin it mei Gomperts iens as er seit dat litteratuer tige bêst yn in deibled skôge wurde kin en dat men hielendal net werom hoecht to gripen op it folksaerdige en populaire: it wurdearjen fan litteratuer is ommers mear in kwestje fan folwoechsenens as fan skoalleoplieding.⁴⁹ Yn syn lêzing *Krityk en publyk*⁷ sei Fedde Schurer yn 1955: 'De kritikus is in forlangstik fan de lêzer, jowt stimme oan hwat de lêzer sels fielt. /.../ De kritikus, dy't it foarrjucht hat syn bydragen fêst pleatse to kinnen yn in deiblêd of periodyk, sil gjin plak ynnimme kinne op in kathedr, om dêrwei de heilbigearige mannichte syn lêste wysheit ta to partsjen. Hy sil sljochtwei by syn minsken oan tafel sitten gean moatte en it petear bigjinne.' Nêst tydskriftkrityk en deibledkrityk funksionearret yn de Fryske sitewaasje ek de radiokrityk yn de foarm fan in letterkundige rubryk mei aktuele skôgingen.⁵⁰

Yn *De Jongfryske Biweging* einige Douwe Kalma syn passaezje oer de krityk likernôch mei dizze wurden: Ik haw oer de krityk efkes útweide, omdat it my talike, dat men oan dit genre to min oandacht wije soe, as men der net op wiisd waerd... Achte taharkers/lêzers, ik haw oer it genre fan de litteraire krityk útweide, en net 'efkes', en ik soe bislute wolle mei in fariant op 'e opfetting fan Fedde Schurer, dy't as syn miening útsprik dat oer litteratuer net safolle polemisearre wurde moast, mar dat der mear oan dien wurde moast⁵¹: 'Der moat oer litteraire krityk yn Fryslân net tofolle praet wurde, der moat mear oan dien wurde.'

Easterwâlde

T.J. Steenmeijer-Wielenga

NOATEN:

1. Yn *Trijeresom. Ynliedingen hâlden yn de Fryske seksfe fan it Ned. Philologenkongres 1950* (Gron. 1950) s. 63.

2. Yn *Algemeen Dagblad* fan 10.7.1965.
3. *Fjirtich jier taelstriid IV* (Dokkum 1942) s. 233 (earder yn *It Heitelân 1924* s. 124).
4. s. 21 noat 1.
5. 2de pr. (Drachten, 1957²) s. 9.
6. Oanhelle út A.Wadman, *Kritysk konfoai, Essays* (Drachten 1951) s. 57-58; forl. *De Tsjerne 1947* s. 312.
7. F. Schurer syn *Publyk en krityk*, útsprutsen op in konferinsje fan 'e Jan Campert-stichting to Den Haech, hâlden op 28 en 29 okt. 1955, is in co-referaet op it earder hâlden referaet oer itselde ûnderwerp troch C. Rijnsdorp. De stinsele tekst fan Schurer syn lêzing is oanwêzich op it FLMD.
8. Yn *De Tsjerne 1953* s. 253 yn it artikel *Fuortset petear*.
9. Werprinte yn *Fedde Schurer op en út* (Bûtenpost 1975) s. 41-45.
10. Yn *Hedendaagse aspecten van de Friese literatuur* (Drachten 1954) s. 16.
11. s. 119: Inne de Jong, *De biweging en wy*; s. 150: Anne Wadman, *Replyk foar yntern gebrûk*; s. 213: E.B. Folkertsma, *Yn solidair forbân*; s. 219: Inne de Jong, *Fuortset petear*; s. 252: Anne Wadman, *Fuortset petear*; s. 287: Inne de Jong, *Fuortset petear*; s. 315: Anne Wadman, *Fuortset (of ôfbrutsen?) petear*. Fokke Sierksma yn fjouwer lêzingen yn it literair kertier fan de R.O.N.: *Kunstenaar en beweging in Friesland I-IV* (3.7, 10.7, 17.7, 31.7.1953). Sj. ek J. H. Brouwer, o.w. s. 17.
12. Oanhelle neffens: D. Kalma, *De fryske skriftekennisse fen 1876-1897* (Dokkum 1939) s. 10.
13. *It Harmen Sytstraboek*, gearstald fen P. Sipma en D. Kalma (Snits 1918) s. 34.
14. *Sljucht en Rjucht 1909* s. 621.
15. *Friesch Dagblad* fan 17.8.1971 (net ûndertekene).
16. s. 36.
17. s. 1.
18. s. 35-36.
19. *De Fryske skriftekennisse fen 1897-1925 I* s. 37.
20. s. 3 en 8.
21. s. 32-33.
22. *Fjirtich fier taelstriid IV* (Dokkum 1942) s. 84 (earder yn: *Fryslân 1918* s. 213).
23. *De nije moarn* s. 7.
24. *De Jongfryske Biweging* s. 37 en 38.
25. *idem* s. 28.
26. *idem* s. 84 en 29.
27. s. 224ff.
28. *idem* s. 230.
29. *Kritysk konfoai* s. 99.
30. Sj. s. 6 fan it yn noat 32 o.w.
31. Sj. s. 10 fan it yn noat 32 o.w.
32. Yn *Lyts Frisia 1976* s. 8.
33. Troch Inne de Jong oanhelle yn *De Tsjerne 1953* s.119.

34. *Mei Abraham fûstkje* s. 154.
35. *idem* s. 108.
36. *Fan Bernlef oant Tetman yn De Tsjerne 1957* s. 339.
37. A. Wadman, *Krityske kanttekeningen by in krityk yn De Tsjerne 1957*, s. 379 en id., *Mei Abraham fûstkje* s. 148ff.
38. *Striid om it bistean yn De Tsjerne 1952* s. 317 oanhelle is fan s. 319-320.
39. *Mei Abraham fûstkje* s. 113.
40. *idem* 115.
41. *idem* s. 160.
42. Oanhelle troch Tj. Piebenga yn *Trotwaer 1969* s. 116.
43. Nijsgjirrich yn dit forbân is de diskusje oer de fraech oft de Fryske Biweging lofts of rjochts is of hearde to wêzen. Koartlyn noch yn *Vrij Nederland* fan 5.6.1976 n.o.f. M. van Amerongen *Fordom it langer krûm to lizzen, foar dat forrekte kapitaal!*" *De Friese taalstrijd krijt linksradicale trekken*.
44. Yn *Trotwaer 1969* s. 38.
45. Tj. Piebenga yn *Trotwaer 1969* s. 116.
46. Yn *Trotwaer 1970* nû. 3/4 s. 15.
47. s. 15.
48. *Trotwaer 1976* s. 2. 'Der sil bisocht wurde to kommen ta in poëzy-krityk dy't bisjen lije kin. Trotwaer hat yn de ôfroune jierren biwiisd dat in kontrolearbere en rasjonele proaza-krityk mooglik is.'
49. o.w. s. 182ff.
50. *Boekenbus, litterair kritisch tijdschrift voor Noorden Oost-Nederland*. Yn dizze periodyk, dy't om it fearnsjier forskynt, wurde alle teksten mei bio- en bibliografyske data fan auteurs út it RONO-programma "Boekenbus" opnommen. Redaksje foar Fryske boeken: Tiny Mulder, Ko Pop en C.F. de Vries. Der wurdt ek essayistysk wurk opnommen, dat net yn it ramt fan de radio-útstjûring past.
51. Meistimd fan A. Wadman yn *Kritysk konfoai* s.165 n.o.f. Schurers *Lof fan de poëzij yn De Tsjerne 1949* s. 97.